

SINONIMLAR VA SINONIMIK QATOR, BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NODOSH SO'ZLARNI O'RGATISH METODIKASI

Obidjonova Ruxshona

O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti talabasi
Tel.: 95 774 31 22; email:ruxshonaobidjonova0212@gmail.com

Annotatsiya. *Boshlang'ch sinflarda sinonimlarni o'rgatish orqali bolalarga bir so'zning o'rnida boshqa so'zni qo'yishni va ulardan har qanday vaziyatda turlicha foydalanishni o'rgatadi. Ushbu maqolada boshlang'ch sinflarda sinonimlarni qanday tartibda o'rgatishni va ularning metodikasini yoritib beriladi. Masalan; sinonimlar bilan ishlashning elementar tarzi 1-sinfdan boshlanishi: o'quvchilar berilgan so'zning sinonimini topishga, boshqacha qilib qanday aytish mumkinligini tushuntirishga, 2-3-sinflarda esa berilgan so'zning 2-3 sinonimini topib aytishga o'rgatilishi, 4-sinfda esa sinonimlar haqida xususiy tushuncha kiritilishi kabi tushunchalar kiritilgan.*

Kalit so'zlar: *sinonim, ma'nodosh so'zlar, kulmoq, mashq, sinonimik qator, bosh ma'no, bo'yoqdorlik va boshqalar.*

Sinonimlar (ma'nodosh so'zlar) talaffuzi, yozilishi har xil bo'lgan bir umumiy tushunchani ifodalaydigan so'zlar hisoblanadi. Sinonimlar bir-biridan qo'shimcha mano qirradi, emotsional bo'yog'i, qo'llanilishi jihatidan o'zaro farqlanadi. Har qanday vaziyatda sinonimlardan foydalanish, badiiy san'atda ,so'zlashish uslubida, ilmiy uslublarda bir so'zning har xil ma'nosidan foydalanish orqali ham sinonimlarning emotsional bo'yoqdorligini isbotlaydi. Masalan; kulmoq, iljaymoq, kulimsiramoq, xoxolab kulmoq, tabassum qilmoq, miyig'ida kulmoq, tirjaymoq va shu kabi shakllarda keluvchi ushbu so'zlarning umumiy ma'nosi "kulmoq" so'zi keng tushunchani anglatib, aniq tushunchaga nisbatan ham, mavhum tushunchaga nisbatan ham ishlatilaveradi. Ushbu sinonimik qatordagi so'zlar quyidagi ma'nolarni bildiradi:

Kulmoq – bosh ma'no;

Tabassum qilmoq – badiiy ma'no;

Iljaymoq – salbiy ma'no;

Miyig'ida kulmoq – o'rtacha ma'no;

Tirjaymoq – salbiy ma'no;

Xoxolab kulmoq – salbiy ma'nolarni bildiradi.

Sinonimlar tilni leksik tomondan boyitadi, shuning uchun bunday so'zlar bilan ishlash juda muhim. Kishi lug'atida sinonimlar qancha ko'p bo'lsa, uning til ifodaliligi shuncha ortadi.

O'zbek tili - sinonimlarga boy til. «O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati» da katta so'zining 11 ta, marta so'zining 13 ta sinonimi berilgan. Boshlang'ich sinflarda sinonim so'zlar haqida nazariy ma'lumot berilmaydi, ammo sinonimlar haqidagi tushuncha amaliy mashqlar yordamida shakllantiriladi. Sinonimlar bilan ishlash elementar tarzda 1-sinfdan boshlanadi: o'quvchilar berilgan so'zning sinonimini topishga, boshqacha qilib qanday aytish mumkinligini tushuntirishga, 2-3-sinflarda esa berilgan so'zning 2-3 sinonimini topib aytishga o'rgatiladi, 4-sinfdan esa sinonimlar haqida xususiy tushuncha kiritiladi.

Boshlang'ich sinflarda sinonimlarni o'rgatish va ularni o'quvchilar ongiga singdirish uchun quyidagi mashqlar bajariladi:

1. Berilgan manodosh so'zlarni guruhlash. Bunda bir so'z turkumiga oid ikki sinonimik qatordagi so'zlar ichiga bir-ikkita boshqa so'z kiritib beriladi. O'quvchilar sinonimlarni ikki guruhga ajratib aytadilar. Buning uchun so'zlar quyidagi kabi berilishi mumkin:

1. Yuz, aft, varaq, bet, bashara, yuza;
2. kulmoq, bormoq, iljaymoq, uxlamoq, tabassum qilmoq;

2. Berilgan so'zga sinonim tanlash. O'qituvchi o'z o'tganda osmon, sifatni o'tganda mazzali, fe'lni o'tganda ko'nikmoq so'zlarini aytadi. O'quvchilar bu so'zlarga sinonim tanlaydilar:

1. Osmon-ko'k, samo, falak;
2. Mazali -lazzatli, laziz, totli;
3. Ko'nikmoq - o'rganmoq, odatlanmoq, odat qilmoq.

3. Tushirib qoldirilgan sinonim so'zlarni o'z o'rniga qo'yib, matnни ko'chirish. Bunda yozilishi kerak bo'lgan sinonim so'zlar ro'yxati tekshirish uchun beriladi. O'quvchilar sinonimlarni o'rniga qo'yib, ularning qo'llanilishidagi farqni tushuntiradilar.

Bahor fasli. Fasllarning eng si hisoblanadi. Ushbu faslda tabiat yanadalashadi. Gullar ham o'ziningi bilan odamning ko'zini quvontiradi.

- 1 – chiroyli,
- 2 – go'zal,
- 3 – latofat kabi so'zlar qo'yilishi kerak.

4. Manodosh so'zlardan mosini qo'yib gaplarni ko'chirish. Buning uchun sinonim so'zlar qatori qavs ichida beriladi, o'quvchi gapning mazmuniga mosini tanlab gapni ko'chiradi:

Daryo suvini (bahor, ko'klam) toshirar, odam qadrini (mehnat, ish) oshirar. Oltin (o't, olov, alanga)da, odam (ish, mehnat)da bilinadi. Birlashgan (yov, dushman) ni qaytarar.

5. Sinonim soʻzlar qatoridan foydalanib didaktik material tuzish va u bilan mashq ishlash. Buning uchun toʻrtta sinonimik qatordagi soʻzlar tanlanadi va 16 katakka aralash joylashtiriladi. Oʻqituvchi shu katakchalardagi bir soʻzni aytadi. Masalan, chiroyli. Oʻquvchilar shu soʻzga yaqin maʼnoli soʻz (sinonim)ni katakchalardan topib aytadilar: goʻzal, dilbar, sohibjamol, husndor. Sinonim soʻzlar qatori bilan soʻz birikmasi tuzadilar:

- chiroyli shahar,
- goʻzal manzara,
- sohibjamol malika va hokazolar.

Maʼlumki, boshlangʻich sinf oʻquvchilari nutqini rivojlantirishning asosiy yoʻnalishlaridan biri soʻz ustida ishlash, yaʼni lugʻat ishidir. Ona tili va oʻqish darslarida bajariladigan lugʻat soʻzlari oʻquvchining soʻz boyligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. 4-sinfgacha boshlangʻich sinf oʻquvchilari oʻzlashtiradigan yangi soʻzlarning yarmi oʻquvchilar lugʻatiga ana shu darslar orqali kiradi.

Lugʻat ishi bosqichlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

- 1) soʻz maʼnosini tushuntirish,
- 2) soʻzni faollashtirish,
- 3) soʻzni nutqda qoʻllash.

Oʻquvchilar lugʻatini faollashtirish – ona tili va oʻqish darslarida bajariladigan lugʻat ishining eng muhim yoʻnalishlaridan biridir.

1. Soʻz maʼnosini bir yoki bir necha usul yordamida tushuntirish:

- a) kontekst yordamida;
- b) shu soʻzning maʼnodoshi yordamida;
- d) shu soʻzning antonimi yordamida;
- e) tavsifiy yoʻl bilan (lugʻatdan foydalanib yoki oʻqituvchning oʻzi mustaqil ravishda).

2. Soʻzni oʻqish va yozish (soʻzning toʻgʻri talaffuzi va imlosi ustida ishlash).

3. Soʻzning qoʻllanish namunalari ustida ishlash (tayyor soʻz birikmasi va gaplar ustida ishlash). Oʻqituvchi oʻquvchilarni oʻrganilayotgan soʻzlar qoʻllangan tayyor soʻz birikmalari va gaplar bilan tanishtiradi. Ularning ayrimini aytib turib yozdirish mumkin.

4. Soʻzning semantik aloqalari ustida ishlash.

5. Oʻrganilayotgan soʻzlar ishtirokida mustaqil ravishda soʻz birikmasi va gap tuzdirish. Boshlangʻich sinf ona tili va oʻqish kitobida uchraydigan oʻquvchilar uchun tushunarsiz soʻzlar mazmuniy xususiyatiga koʻra turlichadir.

Shuning uchun bu soʻzlarning maʼnosini tushuntirishda ularning xususiyatiga mos ravishda eng samarali usulni tanlash lozim. Bu oʻrinda bir necha darslikdagi soʻzlar misolida soʻz maʼnosini tushuntirishning samarali usulini tanlash haqidagi fikrlarimizni bayon qilamiz. Boshlangʻich sinf “Ona tili” va “Oʻqish kitobi” darsliklarida oʻquvchilarga maʼnosi tushunarsiz boʻlgan soʻzlar ancha uchraydi.

Adabiyotlar

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi. Ona tili. Adabiyot. O'zbek tili. Boshlang'ich ta'lim. "Ta'lim taraqqiyoti axborotnomasi". 1,7 – Maxsus sonlar. – T.: "Sharq". 1999.
2. H . Jamaloxonov . Hozirgi o'zbek adabiy tilida. Toshkent 2005
3. M.Hamrayev. O'zbekiston Respublikasi va oliy o'rta ta'lim vazirligi Toshkent. "Iqtisodiyot Moliya". 2007. 2017.2022y
4. Shodiyeva B. 3-sinf. III qism. "Novda edutainment"